

אין דורשין במעשה בראשית ברבים²¹

הנאמר במעשה בראשית שייך לסתרי תורה ואיני נוהג כלל לעסוק בסתרי תורה ברבים. אולם זה מספר שנים אנחנו עדים לתופעה מדאיגה ביותר של הוצאה לאור של ספרים העוסקים בנושאים אלו ובמספר שפות, המתיימרים להציג את עמדתה של היהדות בכלל, ובייחוד את עמדתם של חכמי הקבלה. יש להדגיש שכאשר מישהו נמצא ראוי ומתחיל ללמוד את תורת הסוד, מורו משביעו שלא יגלה את אשר ילמד במהלך השנים.²² כלומר, מי שמפרסם דברים בשם עדת המקובלים עובר על דברי השבועה שלו. לחילופין ייתכן כי מדובר במישהו שלא הושבע כלל וכלל משום שלעולם לא למד את תורת

21 ראה משנה מסכת חגיגה פרק ב, משנה א: אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשניים ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. ראה גם פירושו של הרמב"ם למשנה זו: אמר 'ולא במעשה בראשית בשנים' - וכל שכן שלא יהו יותר, ואמרו 'כי שאל נא לימים ראשונים' יחיד שואל ואין שנים שואלים. וכבר ביארנו טעם זה בהקדמתנו לחיבור זה [הכוונה להקדמה לפיהמ"ש - החלק החמישי], והוא שההמון אי אפשר להם להבין אותם העניינים, ואינם נמסרין אלא מאחד לאחד, ונזהרים בהם כי מעט מאוד יבין בהם ההמון, וכשישמעם הפתי תשתבש אמונתו ויחשוב שהם סותרים את האמת, והם האמת... ושמע ממני אני מה שנתברר לי לפי דעתי ממה שעיינת בו מדברי חכמים, והוא, שהם מכנים במעשה בראשית למדעי הטבע והמחקר בראשית הבריאה. וכוננתם במעשה מרכבה המדע האלוקי, והוא הדיבור על כללות המציאות, ועל מציאות הבורא ודעתו ותארו וחיוב הנמצאים ממנו והמלאכים והנפש והשכל הדבק באדם, ומה שאחרי המות. ומחמת חשיבות שני המדעים הללו, הטבעי והאלוקי, ובצדק החשיבות, הזהירו מללמדם כשאר המדעים הלימודיים. וידוע שכל אדם בטבעו משתוקק לכל המדעים, בין שהוא טיפש או חכם, ואי אפשר לאדם שלא יחשוב בשני המדעים האלו בעיון ראשון, ומשליט מחשבתו עליהם בלי שיהיו לו הקדמות ולא נכנס בשלבי המדע, לפיכך מנע מזה והזהיר על כך.

22 ראה פסחים קט"ע"א: מאי למכסה עתיק יומין? זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומין. ומאי נינהו? סתרי תורה. ואיכא דאמרי זה המגלה דברים שכיסה עתיק. ראה גם "מורה הנבוכים" מאת הרמב"ם - הקדמה לחלק השלישי, וההקדמה לתלמוד עשר ספירות מאת הרב אשלג - אותיות כז-כח.

הסוד.²³ בין כך ובין כך אפשר להבין בנקל שספרים אלו אינם אלא מבחינת "הקליפה הקודמת לפרי",²⁴ ותו לא.²⁵

אולם עצם התופעה אומרת "דרשני" ואי אפשר להתעלם ממנה משום שהיא מצביעה על צימאון מסוים לדבר ה', אולי אפילו על רעב לדבר ה', ולא רק בתוך עם ישראל. רעב זה אינו צריך להפתיע אותנו יתר על המידה, וחכמי ישראל כבר הודיעו כי בתהליך הגאולה תעלה בתוקף דרישה מעין זו.²⁶ אולי יותר מכול מפתיע הצימאון האדיר הקיים בקרב אומות העולם. מאז תום מלחמת העולם השנייה יודעת האנושות שהיא חיה תחת איום קבוע ופתאומי של כליה והשמדה המונית. במקביל היא מגלה את עם ישראל מחדש. אני זוכר היטב, לפני מלחמת העולם השנייה, איך לגלג המורה שלי ללטינית כאשר שאלתיו מה הוא חושב על לימוד השפה העברית. אני זוכר

23 תורת הסוד היא המשך הגילוי האלוקי, הנבואי, אמנם בזעיר אנפין, מלמעלה למטה, שהתחיל עם משה רבנו בהר סיני. היא אינה ספקולציה אנושית על אודות האלקות ומהותה. מטרת המקובלים היא להכיר את רצונו של מי שאמר "והיה העולם" ודרך השגחתו על האדם, נזר הבריאה, בהיסטוריה (מתוך שיעורי הרב על ספר שערי אורה).

24 ראה שבת ז ע"ב: בראשה חשוכא והדר נהורא. ראה "צדקת הצדיק" מאת רבי צדוק הכהן מלובלין (אות יד) "כי בכל דבר ההעדר קודם להויה".

25 ואם משהו מקשה עליי שבכל זאת במהלך הדורות פורסמו ספרי קבלה אמתיים, תשובתי פשוטה: כל מי שלמד אותם יודע ומבין שהעיקר חסר. הם בסך הכול משמשים כסיכומים של הרצת דברים ואין להם סדר התואם את דרישת הלומד מעצמו. הנושאים מעורבבים, המושגים אינם מוסברים וכו'. ברור שזה נעשה בכוונה (מתוך השיעור).

26 ראה זוהר, חלק א (פרשת וירא) קיז ע"א: ובשית מאה שנין לשתיתאה יתפתחון תרעי דחמתא לעילא ומבוועי דחכמתא לתתא ויתתקן עלמא לעילא בשביעא. ראה גם "אורות התורה" מאת הרב קוק, י-א: מתי הוא טוב ללמוד סתרי תורה, כשהתשוקה הפנימית של קרבת ד' היא חזקה, מתעלה ומתגברת, עד שלא תתן מנוח לנפש, ואינה משביעה את חפצה בשום תכן רוחני וקדוש שבעולם, כי אם עם ההגיון הפנימי המדבר ברזי עולם.

ראה גם "אורות הקודש" מאת הרב קוק, חלק א, עמ' פו: הידיעות הסודיות היותר עליונות אין מגמתן להתפשט בעולם בהתפשטות כמותית, שידעו מהן רבים, כי זהו דבר שאי אפשר. ואם ידעו רבים מסגנון החיצון, לא ידעו כלום בתוכן הפנימי, ויהיה הדבר מזיק יותר ממה שהוא מועיל. אמנם הן צריכות לחדור לכל אלה שבהם נמצאת סגולה עליונה של הסתכלות גבוהה. ואלה היחידים, בגבהם הרוחני, מרוממים הם את העולם משפלותו עלידי מציאותם לבד, לא עלידי השפעתם הניכרת. את הרזים הפנימיים אינם מגלים, ולא יוכלו לגלות. אבל מה שהאורה הגדולה גורמת בעצם בכל כחה, בהתפשטות ניצוציה גם על כל מה שהוא מגולה, על מבט כל עין, על כל שיחה ותנועה, על מהות הרצון, על מגמת החיים, הכל פועל, ומעודד, מחזק ומקדש את הכל. גם המגמה הכללית בהשפעתם של ישראל בעולם איננה התפשטות לימוד של דעות, בדרך הלימוד וההשפעה הפשוטה והגלויה. אבל כשהאומה הזאת אוצרת יפה בקרבה את סגולתה, כבר העולם כולו מתעלה, מצד מה שיש בו סגולה פנימית כזאת, באוצר האנושיות.

היטב איך היו מסבירים פרופסורים שאנחנו היהודים צריכים ללמוד אצלם תנ"ך משום שרק הם מבינים את הנאמר בו. אני זוכר היטב איך בין לילה הפכנו למשל ולשנינה, רדופים ומומתים בכל פינה במלחמה ההיא. והנה אחרי שואה איומה, שלא הייתה כדוגמתה בכל שנות גלותו של עמנו, אותו עם קם לתחייה ובתוך שנות דור, על אף כל הקשיים, הצליח להתגבר על אויביו ולחזור לירושלים. מי שאינו חי בתקופה ההיא אינו יכול לתפוס את גודל תמיהת הגויים מול הפלא הזה. זנב האנושות, היהודי הרדוף, מוכה הגורל, חוזר להיות עברי גאה, העומד על שלו.

אחרי הטלת הפצצה הגרעינית על הירושימה, מגלה לפתע אותה אנושות שהיא עלולה להיכחד בין רגע, ר"ל, פונה אלינו ושואלת איך אפשר לחיות מאות שנים בידיעה שמחר בבוקר הכול עלול להיגמר. אותה אנושות שואלת מהו סוד קיומנו, איך החזקנו מעמד למרות הכול, על אף האיום הקיומי הקבוע שריחף מעל ראשינו, על אף הרוע שהשתולל תמיד סביבנו. הדלאי לאמה, מנהיג הטיבטים, ביקש פעם לפגוש אותי, ושאלתו הראשונה הפתיעה מעט. הוא לא דיבר על אמונות ודעות אלא על סוד קיומו של העם היהודי. הוא שאל אותי איך החזקנו מעמד בגלות תחת איומים קיומיים, איך לא הלכנו לאיבוד מבחינה זהותית בסביבה כה עוינת. הנושא עניין אותו מאוד משום שרצה לעשות הקבלה בין גורלנו ובין גורל העם הטיבטי החי תחת שלטון סיני. והוא אינו היחיד. אני מקבל שאלות רבות מהוגי דעות ותאולוגים גויים השואלים אותי איך אפשר לחיות באיום מתמיד של כליה. זהו מצב חדש לחלוטין מבחינתם. תמיהה של ממש: איך החזקתם מעמד בכמעט אלפיים שנות גלות?

ב"ה, הגלות האיומה והארורה הזו הסתיימה ואנחנו פה בירושלים. פונים אלינו הוגי דעות ואנשי דת המבקשים ללמוד את סוד נצח ישראל. אני רואה בלבול ודאגה בעיניהם, ובמקביל צימאון לשמוע את מה שיש לעם ישראל להגיד לאנושות כולה, בייחוד בשאלות הרע, הרוע, הרשעות, גורל הפרט וגורל האנושות כולה. שאלות אלו משותפות ליהודי שחי אחרי השואה ולזה שאינו יהודי שחי אחרי הירושימה.

לכן, בניגוד להרגלי זה שנים שלא לגעת בנושאים אלו בפני ציבור רחב, במקורות עצמם, ומבחינת 'עת לעשות ליהוה הפרו תורתך'²⁷ החלטתי לתת סדרה של שיעורים בנושאים הקשורים למעשה בראשית ולמשמעותו עבור

הדור שלנו, ובעיית הרע בעולם, וללמוד מקורות ממספר ספרים, מעבר למקורות שנלמד כהרגלנו מן המדרש עצמו, כגון ספרו החשוב של מרן הרב קוק זצ"ל "אורות הקודש", ספריו של הרמב"ם "שמונה פרקים" ו"מורה הנבוכים" וקטעים ממשנת המהר"ל.

במהלך לימודנו נצטרך לברר מושגי יסוד בתורת הסוד, אולם בל ישלה איש את עצמו - איני בא ללמד את תורת הסוד בציבור. מטרתי בשיעורים אלו היא לדון במספר סוגיות הקשורות, בין היתר, למשמעות מעשה בראשית עבור הדורות שאחרי השואה והתקומה, לגורל האדם ובעיית הרע, למתח הקיים בין הטבע למוסר,²⁸ לתפיסת הזמן בתורה ולתיקון העולם. במידת הצורך נבאר את הנחוץ כדי להבין, מבחינת הנגלה של הנסתר, את הנאמר באותם מקורות שאותם נלמד על אודות סוגיה זו או אחרת הקשורה לתורת הסוד עצמה.

לפני שנפתח במסע שלנו ברצוני להזהיר מפני בלבול בין מושגי הקבלה ובין מושגי הפילוסופיה. המקובל, הפילוסוף והתאולוג עושים שימוש באותן מילים כגון "הבורא", "הבריאה" וכו', אבל במשמעות שונה לחלוטין, ולא תמיד שמים מספיק לב ודגש על ההבדלים התהומיים הקיימים בין מה שהקבלה אומרת, כאשר היא מתארת את תהליך בריאת העולם, ובין מה שהפילוסופיה אומרת, כאשר היא משתמשת במושגים לכאורה דומים. גם בעולם הפילוסופיה עצמו או בתוך עולם התאולוגיה, אנחנו חייבים לדעת לאיזו שיטה פילוסופית אנחנו מתייחסים, כאשר אנחנו מנסים להבין את הנאמר על-ידי פלוני, משום שאותו מושג מקבל משמעות שונה לחלוטין אם אנחנו מתייחסים לשיטתו של פלוני או של אלמוני. למשל, מושג האידאה מופיע לראשונה אצל אפלטון, והיא בעלת משמעות מוגדרת היטב בכתביו. אותו מושג מופיע גם אצל הפילוסוף פרידריך הגל אולם במשמעות שונה. גם

28 הרב אשכנזי משתמש בשיעורים אלו במילה "מוסר" במובן המודרני שלה, ולא במובן המקראי שלה. המילה morale - מוסר בצרפתית, מקורה במילה לטינית mores המציינת הרגלים ומנהגים. לפי הפילוסוף קאנט המוסר הוא מכלול הכשרים תבוניים כלל-אנושיים המנחים את התנהגותו של האדם. הפילוסופים רואים את מקור המוסר באדם עצמו, ולכן המוסר הוא סובייקטיבי ותלוי במוסכמות חברתיות. חכמי ישראל, לעומתם, מכירים בתורה מן השמים כמקור להכרת הטוב והרע וכמקור לקביעת מהו מעשה טוב ומהו מעשה רע. הרב אשכנזי היה רגיל בשיעוריו לדבר על התורה כ"חוק המוסרי המוחלט", כדי להבליט את ההבדל בין התפיסה הפילוסופית ובין תפיסת היהדות.

הרב קוק עושה שימוש במינוח זה, אולם המשמעות שהוא נותן לו שונה והוא מכיל משמעויות מעולם תורת הסוד העברית.²⁹

הסוגיות הנידונות בשיעורים אלו מורכבות ועדינות והן דורשות לימוד מעמיק וחזרות רבות כדי להפנים את הנאמר על-ידי רבותינו במהלך הדורות. שיטת הלימוד המסורתית של חכמי הקבלה מבוססת בעיקר על שימוש בשיטת הדדוקציה, ולא על שיטת האינדוקציה, וזה יכול להקשות על מי שכבר הורגל לדרכי חשיבה מערבית. לכן לפי הצורך ומסיבות פדגוגיות אציע את הדברים קודם כול בדרך ההסקה האינדוקטיבית, כלומר מן התוצאות לסיבה, ורק אחר כך בדרך הדדוקציה, כדי להקל על הלומד לשמוע ולהפנים את עיקרי שיטת הקבלה.³⁰

הכלל שקבעו לנו חז"ל, לפיו "אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למי ששונה מאה ואחד"³¹ מקבל משנה תוקף בבואנו לדון בנושאים שבמרכז אמונת ישראל. מי ש"שונה פרקו מאה פעמים ואחת" מגלה כי תכלית לימודו אינה רק לדעת תורה כדיעה שכלית אלא תכליתו היא דביקות בה' וגילוי רצון אמת להכיר את מי שאמר "והיה העולם" - הוא המאציל, הוא הבורא, הוא היוצר והוא העושה. עיסוק בנושאים עדינים וטעונים, כגון בעיית הרע בעולם, מחייב דיוק בכל מילה ומילה, הבנה מדויקת של כל מושג וחזרות אינסופיות כדי לרדת לשורש הדברים, כפי שנמסרו במהלך הדורות על-ידי גדולי חכמי תורת הסוד בישראל.

29 ראה "למהלך האידאות בישראל" (בספר אורות) לרב קוק.

30 ראה "עבודת הקודש" מאת הרב מאיר אבן גבאי - חלק היחוד, פרק ט: והנה הוא מראה פעולותיו ומעלתו בהם עם היותם נעלם מכל, כי מתוך הנגלה יתבונן האדם בנסתר וכו'...

31 חגיגה ט ע"ב